

قرائت و قاریان

صدای حزین جبرئیل

کاظم قاضی زاده
«بخش سوم»

این مسعود از پیامبر اکرم (ص) نقل می‌کند که فرمود: «هر کس حرفی از کتاب خداوند را بخواند، برای او حسنه‌ای است و یک حسنه نیز ده برابر می‌شود.»^۳

در روایت ترمذی و طبرسی این گونه وارد شده است که بر هر حرفی ده حسنه است.^۴ و در نقل طبرسی مقصود از «یک حرف» صریح بیان شده که مقصود از حرف، مجموعه «الم» (به عنوان مثال) نیست؛ بلکه خداوند به قرائت «الف» لام، میم، هر کدام ده حسنه عطا می‌کند.^۵ گروه دیگر، قرائت ترتیل و کم‌خوانی را ترجیح داده‌اند. دلایل این گروه و آنچه به تأیید نظرشان اقامه می‌شود، امور مختلفی است. اولاً: اینگونه قرائت، با هدف و مقصود از قرآن که همان فهم و تدبر و عمل به قرآن است، سازگارتر است. ثانیاً: قرائت ترتیل با اجلال و توقیر قرآن (که از جمله آداب مواجهه با کلام «خداوند» است) تناسب بیشتری دارد و در نتیجه تأثیر بیشتری بر جان شنونده و خواننده می‌گذارد.

ثالثاً: اینگونه قرائت با سیره معصومین علیهم‌السلام، هماهنگ و منطبق است. امام هشتم علی بن موسی علیهما‌السلام در روایتی که به قرائت خویش اشاره فرموده‌اند، توجه به معانی را در قرائت خود اینگونه بیان کرده‌اند:

«اگر من می‌خواستم که قرآن را در کمتر از سه روز نیز ختم کنم، می‌توانستم؛ ولی من به هیچ آیه‌ای نمی‌گذرم مگر آن که در آن آیه و در شان نزول و زمان نزول آن اندیشه می‌کنم، پس به این جهت است که در هر سه روز [و نه کمتر] یک ختم قرآن می‌کنم.»^۶

این جزئی به نقل از بعضی بزرگان تفاوت لطیفی را بین این دو قرائت ذکر کرده است. وی می‌نویسد:

«ثواب قرائت ترتیل و تدبر در قرآن از جهت ارزش [و کیفیت] بالاتر است و ثواب کثرت قرائت از جهت عدد [و کمیت] بیشتر است. اولی مانند آن است که کسی جواهر گرانبها یا عید قیمتی را صدقه داده و آزاد کند، و دومی مانند آن است که کسی درهمهای زیادی را صدقه دهد و یا بندگان کم‌ارزش زیادی را در راه خدا آزاد نماید.»^۷

این کیفیت‌گرایی و معناگرایی در حین قرائت، نه تنها بزرگان را به قرائت ترتیل می‌کشاند که گاهی به تکرار فراوان یک آیه وادار می‌کرد به گونه‌ای که محمد بن کعب القرظی می‌گوید:

«خواندن دو سوره زلزال و قارعه و تکرار و تفکر در آنها از شب تا صبح، در دیدگاه من از خواندن سریع قرآن بسیار مطلوبتر است.»^۸

تکرار قرائت آیه‌ای واحده از شب تا صبح از پیامبر اکرم (ص) و بعضی از بزرگان به تبع آن حضرت نیز نقل شده است.^۹

۵- قرائت با صوت نیکو

به جز روایاتی که سیره معصومین علیهم‌السلام را در قرائت با صوت نیکو معرفی می‌کند که خود نشانگر مطلوبیت اینگونه قرائت است، روایات دیگر در تحریض مومنین به تحسین الصوت عندالقراة وارد شده است. امام صادق علیه‌السلام از قول پیامبر نقل فرمودند که فرمود:

«هر چیزی را زینتی است و زینت قرآن، صدای نیکو است.»^{۱۰}

بررسی ارتباط چهار قرائت ترتیل، تحدیر، تحقیق و تدویر با توجه به تعریف‌هایی که از هر یک از قرائتهای فوق ارائه شد، به نظر می‌رسد بین دو قرائت ترتیل و تدویر تفاوتی نباشد. حداکثر تفاوتی که بعضی از قرآن‌پژوهان ذکر کرده‌اند آن است که در قرائت ترتیل، تدبر در قرآن نیز علاوه بر تناسب و وضوح بیان معتبر است، حال آن که در قرائت تدویر، چنین ویژگی معنایی معتبر نیست.^۱ اما براساس آنچه در قرائت ترتیل آوردیم، تدبر در معانی برای آفریدن احسن‌الترتیل معتبر است و الا قرائت ترتیل لزوماً نیازمند همراهی با تدبر نیست. شاید در دیدگاه بعضی از قرآن‌پژوهان که سه قرائت تدویر و تحقیق و تحدیر را در کنار هم آورده و از ذکر قرائت ترتیل در این سطح سرباز زده‌اند، قرائت ترتیل مفهوم جامعی برای این سه قرائت است؛ چرا که همه این قرائت‌ها به نحوی شامل دو ویژگی مقوم قرائت ترتیل می‌باشند. اما در دیدگاه شیخ طوسی، که ترتیل را در مقابل تحدیر قرار داده است، نمی‌توان ترتیل را مفهوم جامعی به حساب آورد. در نهایت به نظر می‌رسد مراتب ادنای ترتیل، با تدویر تفاوتی نداشته باشد.

از جهت دیگر رابطه ترتیل و تحقیق نیز می‌تواند عام و خاص مطلق باشد؛ یعنی گرچه هر تحقیقی ترتیل است، اما هر ترتیلی تحقیق نیست؛ این نظریه را ابن‌جرزی بیان کرده است.^۲ اما جای این سوال باقی است که گرچه در قرائت تحقیق، بیان و ادای حروف به طور کامل صورت می‌گیرد، ولی تعریف تحقیق، مقید به رعایت تناسب و خوشخوانی نیست. از این جهت می‌توان به قرائت تحقیقی که ترتیل نباشد، واقف گردید.

ترتیل و تحدیر هم مانند ترتیل و تحقیق تفسیر می‌گردد با این تفاوت که این جزئی ترتیل را شامل تحدیر ندانسته است.

در نهایت به نظر می‌رسد جز قرائت تدویر، قرائت ترتیل و تحقیق و تحدیر دارای ویژگی‌هایی متمایز با یکدیگر و یا لااقل غیرمنطبق بر هم می‌باشند که زمینه جداسازی این انواع را فراهم آورده است. بررسی مقایسه‌ای درجه مطلوبیت قرائت تحدیر و ترتیل و تحقیق قرائت تحقیق، اصولاً برای هدف دیگری غیر از نفس تلاوت در نظر گرفته می‌شود. از این روی در موارد آموزش و یا اقراء شیخ بر شاگردان، تنها اینگونه قرائت مطلوب است و در غیر از این موارد مطلوبیت ویژه‌ای ندارد.

اما در میان دو قرائت تحدیر و ترتیل، سوال بدین گونه مطرح می‌شود: اگر مدت معینی به قرائت تحدیر سپری شود قاری بر قرائت آیات بیشتری موفق می‌شود؛ حال در این مدت معین، تحدیر و بیش‌خوانی مطلوب‌تر است یا ترتیل و کم‌خوانی؟ گرچه خواندن تعداد آیات معین به صورت ترتیل- و در نتیجه در مدت زمانی بیشتر- از قرائت همان آیات به صورت تحدیر- و مدت زمانی کمتر- بدون تردید مطلوبتر است.

گروهی با توجه به بعضی از روایات، قرائت تحدیر را که ملازم با بیش‌خوانی است ترجیح داده‌اند؛ چرا که در حقیقت بیش‌خوانی قرآن دارای ثواب و اجر بیشتر و در نتیجه مطلوبتر است.

در این مقاله به یکی از زیرمجموعه‌های ادب مواجهه با قرآن پرداخته شده است. ابتدا در یک بررسی تاریخی به شیوه قرائت قرآن در هنگام نزول و (قرائت ترتیل)، قرائت ترتیلی پیامبر (ص)، قرائت زیبا و حزن‌آمیز ائمه اطهار و قرائت با الحان صحابه پرداخته و سپس قرائتهای مطلوب، نامطلوب و مورد اختلاف را ارائه نموده‌ایم. قرائت ترتیل، تحدیر، تحقیق، تدویر، قرائت همراه با حزن و قرائت نیکو از دسته اول، قرائت هذر مه از دسته دوم و قرائت همراه با ترجیح و تغنی از دسته سوم می‌باشد.

اما در شماره گذشته کیفیت قرائتهای مطلوب که شامل قرائت ترتیل، قرائت تحدیر، قرائت تحقیق و قرائت تدویر می‌شد توضیح داده شد و همچنین پیرامون «احسن‌الترتیل» روایات و مباحثی به میان آمد، در این شماره به انواع دیگر قرائت مطلوب پرداخته می‌شود و چهار نوع قرائت مذکور هم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

روایات دیگری از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که به ترجمه آنها اشاره می‌کنیم:

«همانا شعر نیکو و نغمه صدای خوش از زیباترین زیباییها است.»^{۱۱}
«همانا نیکویی صدا، زینت قرآن است.»^{۱۲} «قرآن را با صدای خوش زینت دهید.»^{۱۳}

«قرآن را با صدای خوش زیبا کنید که صدای خوش به زیبایی قرآن می‌افزاید.»^{۱۴}

در دیدگاه بعضی، تحسین قرآن جز با تغنی و ترجیع در آن محقق نمی‌شود این دیدگاه، محمدبن احمد قرطبی را به تفسیر و تاویل‌های گوناگونی درباره روایات فوق کشانده است؛ چرا که در دیدگاه او، تغنی و ترجیع قرآن که با تحسین قرائت قرآن ملازم است، نامطلوب و نامشروع است. قرطبی با استمداد از دیگر اندیشمندان سه احتمال زیر را درباره روایات فوق پیش می‌نهد:

۱- این روایات از باب قلب است و مقصود از «حسنوا القرآن باصواتکم»، در حقیقت حسنوا اصواتکم بالقرآن می‌باشد؛ یعنی صدای خود را به واسطه قرائت قرآن نیکو سازید!!^{۱۵}

۲- مقصود آن است که به قرائت قرآن اشتغال داشته و آن را زینت و شعار خود قرار دهید.

۳- مقصود پافشاری و تشویق و تحریض به قرائت قرآن است.^{۱۵} وی سعی کرده است که هر احتمال را به نحوی با بعضی از مضامین روایتی دیگر تأیید کند؛ مثلاً در تأیید احتمال اول، دو روایت زینوا اصواتکم بالقرآن و حسنوا اصواتکم بالقرآن را از پیامبر نقل کرده است.^{۱۶}

به نظر می‌رسد وجود مضامین روایتی دیگر، هرگز سبب دست برداشتن از ظهور روایات دیگر نمی‌شود؛ مگر آنکه تعبد بر ظاهر حدیث با معرفتی قطعی و یقینی مخالف باشد. در این هنگام نیز جواز ارتکاب هر خلاف ظاهری صادر نمی‌شود.

با نگاهی کوتاه به روایاتی که ترجمه آنها نقل شد، واضح است که تمام توجیهاات قرطبی بی‌وجه و مردود است. در حالی که روایت، منقول از پیامبر (ص) به افزون شدن زیبایی قرآن به جهت قرائت با صوت زیبا دلالت صریح دارد چگونه روایات مشابه را از باب «قلب» بدانیم؟

حتی اگر مطلق غناء را حرام بدانیم، لااقل خوب بود که ادله حرمت غناء مقید باطلاق مطلوبیت تحسین القرائه در نظر گرفته می‌شد که در جمع روایات طریق معروف پیشه شده بود؛ همچنان که بعضی از فقها و محدثین شیعه چنین طریقه‌ای را پیموده‌اند.

در مفهوم تحسین صوت، ابهامی نیست؛ گرچه در بعضی از روایات، معیارهایی برای رسیدن به مقام احسن القرائه بالقرآن داخل شده است. در روایتی از پیامبر اکرم خضوع و خشوع و تالریذیری قاری قرآن از آیات الهی، ملاکی احسن بودن صدای قاری دانسته شده است.^{۱۷} درباره این مرحله از تحسین القرائه، مطالبی که درباره مرحله والای ترتیل بیان کردیم، جاری است و تکرار نمی‌کنیم.

اما در مصداق تحسین و انطباق آن با ترجیع و تغنی اختلاف است؛ در دیدگاه بعضی اصولاً بدون ترجیع، تحسین قرائت محقق نمی‌شود؛ ولی عموم فقیهان تحسین قرائت را اعم از غناء دانسته‌اند. و لذا بین روایات تحسین القرائه و تحریم الغناء تعارضی ندیده‌اند و ادله گروه دوم را مقید گروه اول دانسته‌اند.

۶- قرائت همراه با حزن

بعضی از قرائت‌های منقوله در بررسی تاریخی، حاوی قرائت حزین بود. امام صادق علیه‌السلام قرائت هنگام نزول را، حزین اعلام داشته و درخواست آفریدن چنین قرائتی را نیز از مسلمین دارند.

ایشان می‌فرمایند:

«همانا قرآن با حزن نازل شد پس شما نیز آن را با حزن قرائت کنید.»^{۱۸}

از کلام دیگری که از امام صادق علیه‌السلام نقل شده به دست می‌آید که ادب قرائت کتب آسمانی دیگر نیز قرائت با صوت حزین بوده است. در این روایت آمده است:

«خداوند عزوجل به موسی بن عمران وحی کرد که هنگامی که در مقابل من می‌ایستی چون افراد بینوا و ذلیل بایست و هنگامی که تورات می‌خوانی با صدای حزین آن را به من بشنوان.»^{۱۹}

۷- قرائت با صدای متوسط

در مورد جهر و اخفات قرائت نیز حد خاصی توصیه شده است. جز در بعضی از موارد که به‌طور خاص قرائت اخفاتی توصیه و یا لازم شمرده شده است، به‌عنوان نمونه در نمازهای ظهر و عصر، به‌طور کلی قرائت قرآن با صوت میانه و معتدل توصیه شده است. ابن ادریس از کتاب محمد بن علی بن محبوب به سند معتبری از امام صادق علیه‌السلام نقل نموده است که فرمود:

«همانا امام علی بن الحسین علیهما‌السلام خوش صداترین مردم در قرائت قرآن بود و صدایش را بلند می‌کرد تا آن جا که اهل خانه بشنود.»^{۲۰}

البته مقصود از صدای بلند در مقابل صدای آهسته و اخفاتی است ولی حد صوت بلند باید رعایت شود و صدا معتدل باشد. پیامبر اکرم (ص) در این باره با ابازر فرمودند:

«ای ابازر صدایت را در هنگام [تشییع] جنازه، در کارزار و [قرائت] قرآن پایین بیاور.»^{۲۱}

هنگامی که ابابصیر برای درمان درد روحی خویش خدمت امام باقر علیه‌السلام عرض حال می‌نمود گفت که:

«وقتی قرآن را با صدای بلند می‌خوانم شیطان بر من در می‌آید. [وسوسه‌ام می‌کند].»^{۲۲}

حضرت باقر علیه‌السلام درد وی را قرائت بسیار بلند دانسته فرمودند:

«ای ابابصیر [ابا محمد]، قرائتی [متوسط]، ما بین دو قرائت [کوتاه کوتاه و بلند بلند] بنما [به‌طوری که فقط] به اهل خانه صدایت را برسانی [و نه بر دیگران که در خانه نیستند].»^{۲۳}

روایت مرسلی از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که مویدی بر مطلوبیت قرائت متوسط است:

«پیامبر اکرم (ص) بر ابابکر گذشتند حال آن که او آهسته می‌خواند؛ بر عمر گذشتند حال آنکه بلند می‌خواند؛ و بر بلال گذشتند حال آن که او مقداری از سوره‌ای و مقداری از سوره دیگر قرائت می‌کرد.

پس به ابابکر فرمود: بر تو گذشتم و تو آهسته قرائت می‌کردی. پس گفت: من به آن کس که با او نجوا می‌کنم، می‌شنوادم. پس پیامبر (ص) به او فرمودند: [صدایت را] مقداری بلند کن.

و به عمر فرمودند: بر تو گذشتم و تو بلند می‌خواندی. پس عمر گفت: [یدینوسیله] شیطان را طرد کرده و خفته را بیدار می‌کنم. پس پیامبر فرمودند:

[صدایت را] مقداری کوتاه نما و پایین بیاور. و به بلال گفتند: بر تو گذشتم و مقداری از این سوره و مقداری از سوره دیگر می‌خواندی. پس گفت: من بوی خوشی را با بوی خوش دیگر مخلوط کردم. پس پیامبر (ص) فرمودند: سوره را آنگونه که هست قرائت کن.»^{۲۴}

البته در بعضی از روایات قرائت آهسته نیز توصیه شده است که

- ۱۲- مولی محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۹۲ ص ۱۹۰. متن روایت «ان حسن الصوت زینه القرآن».
- ۱۳- مولی محسن فیض کاشانی، تفسیر الصافی (بیروت، موسسه اعلمی) ج ۱، ص ۷۲. متن روایت: «زینوا القرآن باصواتکم».
- ۱۴- محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۸، ص ۸۳ به نقل از کنز العمال، خ ۲۷۶۵. متن روایت: «حسنوا القرآن باصواتکم فان صوت الحسن یزید فی القرآن حسناً».
- ۱۵- محمد بن احمد قرطبی، پیشین، ج ۱، ص ۱۱.
- ۱۶- همان، ج ۱، ص ۱۱.
- ۱۷- ر.ک: محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ج ۸، ص ۸۳ به نقل از کافی، ج ۲، ص ۶۱۶.
- ۱۸- محمد حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۵۷. متن روایت «ان القرآن نزل بالحزن فاقرؤه بالحزن».
- ۱۹- همان، ج ۴، ص ۸۵۷. متن روایت: «ان الله عز و جل اوحی الی موسی بن عمران (ع) اذا و قفت بین یدی فقف موقف الذلیل الفقیر و اذا قرأت التوراه فاسمعینها بصوت حزین».
- ۲۰- همان، ج ۴، ص ۸۵۸. متن روایت: ان علی بن الحسین علیهما السلام کان احسن الناس صوتاً بالقرآن و کان یرفع صوته حتی یسمعه اهل الدار».
- ۲۱- همان، ج ۴، ص ۸۵۸. متن روایت: «یا اباذر اخفض صوتک عند الجنائز و عند القتال و عند القرآن».
- ۲۲- همان، ج ۴، ص ۸۵۹. متن روایت: «یا ابا محمد اقرا اقرا ما بین القراءتین تسمع اهلک».
- ۲۳- محمد محمود عبدالعلیم، احکام التجوید و فضائل القرآن (مصر)، ص ۱۶۲ و ۱۶۳.

با توجه به روایات فوق، یا حمل بر مرتبه دیگری از مطلوبیت می‌شود و یا به مواردی چون قرائت در موضع تقیه یا در نماز ظهر و عصر حمل می‌شود. صاحب رسایل الشیعه اخفات قرائت را مستحب دانسته است؛ و بعضی دیگر مطلوبیت قرائت آهسته و بلند را به مطلوبیت صدقه سری و آشکارا تشبیه کرده‌اند.

پی‌نوشتها:

- ۱- ر.ک: م. حاج اسمعیلی، پژوهشی در قرآن و فنون قرائت به روایت فحص از عاصم (اصفهان) ص ۱۲۱.
- ۲- ابن جرزی، النشر فی القرائات العشر، ج ۱، ص ۲۰۸.
- ۳- همان، ج ۱، ص ۲۰۸. متن روایات: «من قرا حرفاً من کتاب الله فله حسنه و الحسنه بعشر امثالها».
- ۴- فضل بن الحسن الطبرسی، مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۶.
- ۵- جلال الدین سیوطی، پیشین، ج ۱، ص ۳۶۸.
- ۶- محمد حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۸۶۳. متن روایت: (لواردت ان اختمه فی اقرب من ثلاث لختمتها ولكن مامرت بایه قط الافکرت فیها و فی ای شیء انزلت و فی ای وقت فذلک صرت اختم فی کل ثلاثه».
- ۷- ابن جرزی، النشر فی القرائات العشر، ج ۱، ص ۲۰۹.
- ۸- همان، ج ۱، ص ۲۰۹.
- ۹- همان، ج ۱، ص ۲۰۹.
- ۱۰- محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۶۱۵. متن روایت: «لکل شیء حلیه و حلیه القرآن الصوت الحسن».
- ۱۱- همان، ج ۲، ص ۶۱۵. متن روایت: «ان من اجمل الجمال الشعر الحسن و نغمه الصوت الحسن».

نمایشگاه دائمی و فروشگاه

گنجینه قرآنی

کار خود را آغاز کرد

خیابان انقلاب - بین فلسطین و صبا -
موسسه نمایشگاه های فرهنگی - طبقه همکف
تلفن: ۶۴۱۵۲۷۱ - ۶۴۱۵۲۷۲ - ۶۴۱۵۵۴۱ - ۶۴۱۴۸۷۰ - داخلی ۲۸۱